

2017 Slutrapport för antikvarisk medverkan vid omläggning av spåntak på bössmedjan på

GÅRDEN BORTOM ÅA I FÅGELSJÖ

Världsarvsgård och byggnadsminne nr 89

Fågelsjö 1:1

Los socken

Ljusdals kommun

Gävleborgs län

Byggnadsvårdsbidrag

Länsstyrelsens diarienummer 434-6893-16

MiGo: byggnadsvård

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning s. 3

Administrativa uppgifter s. 4

Inledning s. 5

Restaureringens syfte och antikvarisk slutbedömning s. 6

Byggnadsbeskrivning och skador s. 7

Genomförda åtgärder s. 8

Situationsplan med smedjan markerad med en röd ring.

SAMMANFATTNING

Gården Bortom åa ligger i byn Fågelsjö i den nordvästra delen av Ljusdals kommun. Anläggningen ägs av kommunen men förvaltas av Fågelsjö hembygdsförening, som under somrarna har gården öppen för visning. Bortom åa är en komplett bondgård med bostadshus och ekonomibyggnader från 1700-talet och framåt. Gården finns väl beskriven och dokumenterad sedan tidigare.

Den smedja, vars tak har lagts om under 2017, användes som gårdssmedja men också som bössmedja. Smedjan är en knuttimrad byggnad i en våning med ett oinrett vindsloft. Ursprungligen var det en lägre byggnad, uppförd under 1780-talet, som höjdes och senare även förlängdes.

En ansökan om byggnadsvårdsbidrag har lämnats in gällande omläggning av spåntaket på byggnaden som inrymmer bössmedja och snickarverkstad. Ansökan beviljades av Länsstyrelsen Gävleborg den 8 december 2016 (dnr 434-6893-16).

Arbetena påbörjades den 29 maj 2017 och utfördes av Petter Landin, Christer Åsentorp och Victor Kuhles från Lassas byggnadsvård AB. Den 15 juni samma år var arbetena klara och slutbesiktades. Antikvarisk medverkande var Mimmi Göllas, MiGo Byggnadsvård.

Vid slutbesiktningen närvarade Christer Åsentorp, Lassas Byggnadsvård, och Mimmi Göllas, MiGo Byggnadsvård.

GENOMFÖRDA ARBETEN

- Omläggning av spåntaket med ny handspåntad furuspån.
- Byte av nockbrädor, vindskivor och vattbrädor.
- Byte av trärännor.
- Lagning av undertak genom byte av några

trobrädor på norra takfallet.

- Mindre lagning av skorstenskrön genom att fästa löst liggande krönsten med kalkbruk.

ANTI-KVARISK SLUTBEDÖMNING

Avvikelser från planerade arbeten

I offerten ingick byte av skorstensplåtar. Något byte blev inte aktuellt eftersom det befintliga nedre beslaget gick att återanvända och därmed är det en avgående kostnad.

I offerten ingick inte lagning av skorstenens krön men detta gjordes eftersom stenarna var lösa och detta är en tillkommande kostnad.

I offerten ingick inte lagning av undertaket men byte av ett par trobrädor gjordes och detta är en tillkommande kostnad.

Antikvarisk slutbedömning

Arbetena är väl utförda och därmed godkända för utbetalning.

Beslutsunderlaget utgörs av fastighetsägarens ansökan och entreprenörens offert och uppdraget har uppfyllts utifrån innehållet i dessa med undantag för det som angivits under avvikelser.

Mimmi Göllas

2017-06-27

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Fastighetsägarrepresentant

Ljusdals kommun, 827 80 Ljusdal
genom Leif Östberg

Länsstyrelsens handläggare

Anna Sundberg, Kulturmiljö,
Länsstyrelsen Gävleborg, 801 70 Gävle

Entreprenör

Snickeri

Lassas Byggnadsvård AB, Rotebergsvägen
211a, 828 34 Edsbyn

Antikvarisk medverkan

MiGo Byggnadsvård, Ämnebo 2540,
828 94 Edsbyn genom Mimmi Göllas

Besiktningssunderlag

Entreprenörens offert, daterad 2016-09-21

Länsstyrelsens beslutshandlingar

2016-12-08 dnr 434-6893-16

Genomförd antikvarisk medverkan

1: 2017-05-31

2: 2017-06-15, slutbesiktning

Slutrapport

2017-06-27 MiGo Byggnadsvård

SÄNDLISTA

Leif Östberg, Ljusdals kommun, 827 80
Ljusdal

Anna Sundberg, Kulturmiljö,
Länsstyrelsen Gävleborg, 801 70 Gävle

PDF-fil via e-post:

Länsstyrelsen Gävleborg -
gavleborg@lansstyrelsen.se

Patrik Uhras - info@lassas.se

Fågelsjö hembygdsförening - info@fagelsjo.nu

INLEDNING

BAKGRUND

Gården Bortom åa ligger i byn Fågelsjö i den nordvästra delen av Ljusdals kommun. Anläggningen ägs av kommunen men förvaltas av Fågelsjö hembygdsförening, som under somrarna har gården öppen för visning. Bortom åa är en komplett bondgård med bostadshus och ekonomibyggnader från 1700-talet och framåt. Gården finns väl beskriven och dokumenterad sedan tidigare.

En ansökan om byggnadsvårdsbidrag har lämnats in gällande omläggning av spåntaket på byggnaden som inrymmer bössmedja och snickarverkstad. Ansökan beviljades av Länsstyrelsen Gävleborg den 8 december 2016 (dnr 434-6893-16).

Arbetena påbörjades den 29 maj 2017 och utfördes av Petter Landin, Christer Åsentorp och Victor Kuhles från Lassas byggnadsvård AB. Den 15 juni samma år var arbetena klara och slutbesiktades. Antikvarisk medverkande var Mimmi Göllas, MiGo Byggnadsvård.

Vid slutbesiktningen närvarade Christer Åsentorp, Lassas Byggnadsvård, och Mimmi Göllas, MiGo Byggnadsvård.

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Den smedja, vars tak har lagts om under 2017, användes som gårdssmedja men också som bössmedja. Tillverkningen av bössor var under en period en viktig inkomst för gården.

Smedjan är en knuttimrad byggnad i en våning med ett oinrett vindsloft. Ursprungligen var det en lägre byggnad som höjdes och även förlängdes.

Byggnaden dendrodaterades i början av 2000-talet inom ett projekt som drevs av Länsstyrelsen Gävleborg. Det visade sig att timret i smedjans bottenvåning var fällt 1781-

82 medan övervåningen tillkom efter virkets fällning 1829-30. Kolboden vid västra gaveln tillkom efter 1852-53 medan virket i snickarboden och lidret fälldes 1862-63.

Spåntaket ska vara lagt 1985 (Vårdplan 2003, Propus) medannock- och vattbrädor byttes i början av 2000-talet. Tidigare var det en träram kring skorstenens bas men den ersatte vid okänt tillfälle med en plåtkrans av galvaniserad plåt.

Kolboden har ett brädtak med hyvlade vattrännor som lades 2001 då även vindskivorna byttes.

Stommen åtgärdades 2006 (länsstyrelsens diarienummer 434-14466-05) då bottenstockar byttes ut. Samtidigt åtgärdades fönsterbågarna av det byggnadsvårdsläger (länsstyrelsens diarienummer 434-14566-05) som bedrevs på plats.

GÄLLANDE SKYDD

Gården Bortom åa i Fågelsjö är byggnadsminne sedan 2004 och skyddas därmed genom särskilda bestämmelser. Sedan juli 2012 ingår Bortom åa som en av sju gårdar i Världsarvet Hälsingegårdar.

RESTAURERINGENS SYFTE OCH ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

RESTAURERINGENS SYFTE

Spåntaken på gårdens byggnaderna har successivt lagts om var efter behov har uppstått. Taken har varit lagda under 1980-talet och framåt. Målsättningen har varit att försöka få en viss spridning över åren så att inte alla tak ska behöva läggas om samtidigt eftersom det i dagsläget endast finns en lokal tillverkare av handspäntad furuspån. Taken har lagts om under följande år:

1995-96? Bastun

1996 Lilla logen

? Sädhärbrät

2006 Mathärbrät dnr 434-14566-05

2007 Mangårdsbyggnadens veranda dnr 434-14961-06

2008 Logens linbod/halmsvale dnr 434-1086-08

2008 Stora logen dnr 434-2662-08

2012 Mangårdsbyggnadens baksida dnr 434-7877-11

2013 Mangårdsbyggnadens framsida dnr 434-7996-12

2014 Dränglängan, framsidan dnr 434-8373-13

2015 Dränglängan, baksidan dnr 434-6627-14

2017 Bössmedjan

Målsättningen med årets byggnadsarbetena var att ge bössmedjan ett tätt tak.

Målsättningen med det antikvariska uppdraget var att dokumentera historiska spår i byggnaden, beskriva arbetsprocessen och dokumentera genomförda arbeten.

ANTIQUARISK SLUTBEDÖMNING

Avvikelser från planerade arbeten

I offerten ingick byte av skorstensplåtar. Något byte blev inte aktuellt eftersom det befintliga nedre beslaget gick att återanvända och därmed är det en avgående kostnad.

I offerten ingick inte lagning av skorstenens krön men detta gjordes eftersom stenarna var lösa och detta är en tillkommande kostnad.

I offerten ingick inte lagning av undertaket men byte av ett par trobrädor gjordes och detta är en tillkommande kostnad.

Antikvarisk slutbedömning

Arbetena är väl utförda och därmed godkända för utbetalning.

Beslutsunderlaget utgörs av fastighetsägarens ansökan och entreprenörens offert och uppdraget har uppfyllts utifrån innehållet i dessa med undantag för det som angivits under avvikelser.

BYGGNADSBESKRIVNING OCH SKADOR

BYGGNADSBESKRIVNING

Tak

Hur smedjans tak ursprungliga har sett ut finns ingen dokumentation på och takkonstruktionen har heller inte undersökts inom detta uppdrag för att försöka besvara frågan.

Vi kan se att det finns en generalskarv i taket mellan smedjans tak och lidret som sammanbinder smedjan med snickarboden. Snickarboden uppfördes under 1860-talet och någon uppgift om att den har flyttats till platsen i ett senare skede har inte undertecknad. Vi kan utgå från att taket på smedjan tillkom efter 1830, då övervåningen byggdes på, men att det sannolikt byggdes om efter 1850-talet för att passa ett spåntak. Det finns ett brev från 1855 på gården som beskriver hur spåntak ska läggas och generellt framstår det som att spåntaken introduceras i delar av Hälsingland under 1800-talets mitt. Smedjan bör ha haft ett annat tak, kanske ett nävertak eller ett brädtak, innan spåntaket. Eftersom det är en så tydlig skarv mellan smedjan och snickarboden bör smedjans spåntak ha tillkommit innan 1860-talet då snickarboden byggdes.

Det befintliga spåntaket ska vara lagt 1985 (Vårdplan 2003, Propus) medannock- och vattbrädor byttes i början av 2000-talet. En inskription på en trobräda lyder: *Sture Broberg 13/6 1985*. Ytterligare ett namn står under men det går inte att utläsa från bilden.

Tidigare var det en träram kring skorstenens bas men den ersatte vid okänt tillfälle med en plåtkrans av galvaniserad plåt.

Kolboden har ett brädtak med hyvlade vattrännor som lades 2001 då även vindskivorna byttes på boden.

SKADOR

Förra gången spåntaket på bössmedjan lades om var 1985 och skador hade börjat uppstå där spånet fläckvis var förstört av röta. En björk står nära smedjan och löv lägger sig lätt på trätaket och i rännorna vilket skyndar på nedbrytningen av takspånet.

På plats, efter byggstart, kunde vi konstatera att de övre stenarna satt löst i skorstenen och någon sten hade fallit in i rökgången.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

Nedan redovisas de åtgärder som har genomförts inom den entreprenad som den antikvariska medverkan har omfattat:

Tak

- Rivning av befintligt tak med rensning av undertak från galvaniserad spik.
- Lagning av undertaket på norra takfallet genom byte av ett par rötskadade plankor som ersattes med friskt virke av ramsågad fura.
- Spikning av nytt handspäntad furuspån med blank trådspik, 2 ½ tum långa. De nya takspånen är av handspäntad fura, som har tillverkats av Per "Lång-Pelle" Ohlsson i Knåda. Spånen är 54 cm långa och lades från vänster till höger i tre lager. Kärnsidan överlappar ytveden och knivsidan lades nedåt.
- Nyanockbrädor, 26x150mm/26x180mm, med bandsågad ytstruktur. Virket är fura med hög kärnandel som spikades med klippspik.
- Nya vindskivor, 26x120mm, med bandsågad ytstruktur. Virket är fura med hög kärnandel som spikades med klippspik.
- Nya vattbrädor, 26x95mm, med bandsågad ytstruktur. Virke är av fura med hög kärnandel som spikades med klippspik.
- Nya hängrännor lika befintliga på befintliga rännkrokar. Rännan på baksidan tjärades medan den på framsidan tätades med vattentåligt lim.

Det var inte planerat att göra några åtgärder i undertaket och därför fanns inget virke framtaget för ändamålet. Ett par brädor hade rötskador, efter äldre takläckor, och kanterna hade gått sönder så att det blivit håll. Håligheter och rötskadat virke ger dåligt eller inget fäste

för spånspiken.

Undertaket, över både smedjan och snickarboden, består av bakar av ramsågade plank med rundningen kvar nedåt.

Det hade varit önskvärt att göra lagningen med likadant virke, d.v.s. med ramsågade bakar. Tidigare har en lagning gjorts på ett ställe på norra takfallet med ordinärt virke, som var sågat på alla sidor, och så bör det inte göras framöver.

För att inte bromsa och därmed fördyra pågående takarbete valdes att använda det kvalitetsvirke som var möjligt att få fram. Brädor av bandsågad kärnfura användes till lagningen. Det är sågat runt om och saknar därmed den rundade undersida som hade varit önskvärd. Lagningen gjordes på ett ställe som inte är direkt synbar från det lider som har öppet ända upp tillnocken.

Skorsten över tak

- Borttagning och återmontering av nedre skorstensbeslag av galvaniserad plåt.
- Komplettering av bruk mellan krönstenar med lufthårdnande kalkbruk från Finja. Även nedtill mellan beslag och skorsten gjordes mindre kompletteringar med bruk men på ett sådant sätt att det finns möjlighet att torka ut om fukt kommer in.

Det nedre plåtbeslagets plåt var i bra skick. När det hade lossats syntes det att inga läckor hade orsakat rötskador i taket utan eventuell fukt har haft möjlighet att torka ut.

FRAMTIDA UNDERHÅLL

Det är viktigt att träd inte tillåts växa upp i närheten av byggnader med spåntak. Nedfallande löv och barr som samlas på taket bidrar till att spånen blir fuktiga och rötskadas i förtid. Det är därför önskvärt att björken tas ned och inte tillåts att växa upp igen.

KOMMANDE ÅTGÄRDER

Kolbodens brädtak skulle inte åtgärdas och var inte besiktat. Efter meddelande från Karin Sjögren, Fågelsjö hembygdsföreningen (sms 2017-06-16), kunde vi konstatera att det börjar bli rötskador i takbrädorna. På undersidan av det norra takfallet syns det att fukt har gått igenom. Mossan har sopats bort och ett byte av taket bör genomföras inom ett par år. Virke av mycket god kvalitet bör användas för lång hållbarhet.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

2017-05-31: På den norra takhalvan har det gamla spånet rivits och det nya har börjat spikas.

Kolbodens brädtak ska inte åtgärdas nu men det bör bytas ut inom ett par år eftersom det är rötskador i virket.

2017-05-31: De nya takspånen är av handspäntad fura som har tillverkats av Per "Lång-Pelle" Ohlsson i Knåda. Spånen är 54 cm långa och läggs från vänster till höger i tre lager. Kärnsidan överlappar ytveden och knivsidan läggs nedåt. Spånen spikas med blank trådspik, 2 ½ tum långa.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

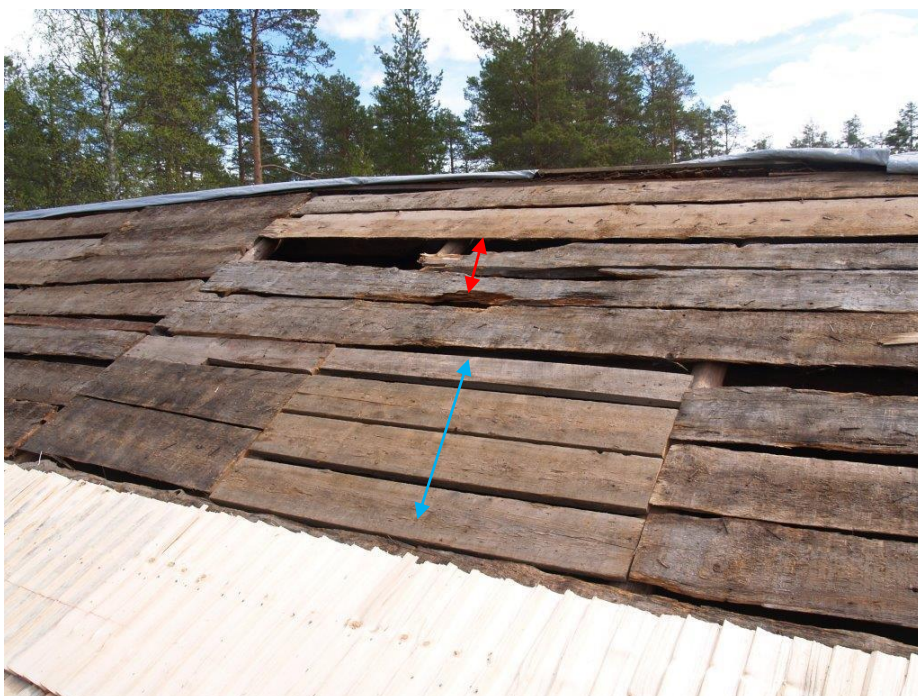

2017-05-31: Över smedjan och snickarboden ligger en ramsågad tro, med någon rödfärgad återanvänd planka över snickarboden. Inifrån ser man att det är bakar med rundsidan kvar nedåt.

2017-05-31: En generalskarv visar var smedjan och snickarboden har byggts ihop. Smedjan stod på plats innan snickeriet tillkom.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

2017-05-31: Över smedjan finns två ordentligt skadade trobrädor (röd pil). Håligheterna gör det svårt att få fäste för spänspeken och därför byts de skadade brädorna ut. Målet är att lagningen inte ska synas inifrån passagen mellan byggnadsdelarna eftersom den är öppen upp tillnock. Virke kommer att stuvras om så att bakar syns nedifrån. En lagning har gjorts tidigare (blå pil) men där har ordinarie virke utan anpassning använts.

2017-05-31: Det var inte känt att undertaket var dåligt och därför hade inget virke förberetts. Det är osannolikt att det går att få fram bakar med ramsågsspår. Vi bestämde att det viktiga var att virke av god kvalitet togs fram än att det är bakar. En liten bakläxa åt oss att vi inte undersökt skadorna innan.

Det ligger skarvar ut gavelutsprånget. Önskvärt är att inget nytt virke ska synas där.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

2017-05-31: Södra takhalvan ska åtgärdas härnäst.

2017-05-31: Eftersom det inte fanns någon ställning dokumenterades inte det befintliga spåntaket tillräckligt. Vi kan se att det är genomgående rötskador i de övre spånen.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

2017-05-31: Skorstenen har ett galvaniserat plåtbeslag som har formats runt basen och spikats fast.

Upptill ligger stenarna löst och en förstärkning kommer att göras med kalkbruk.

2017-05-31: När delar av beslaget lossades såg vi att spånen såg friska ut och beslaget verkar fungera bra. Vi beslöt att det inte ska bytas utan

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

2017-05-31: Det gamla spånet var handspäntad fura, ca 48 centimeter lång och spikad med en 2 ½ tums galvaniserad trådspik.

2017-05-31: Det gamla taket var lagt i tre lager med knivsidan nedåt. Virkeskvaliteten var god och spånen förhållandevis rektangulära.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

Virket närmast skorstenen var friskt. En lagning hade gjorts tidigare till vänster om skorstenen.

Stenarna på krönet låg lösa.

Foto: Christer Åsentorp, Lassas Byggnadsvård.

Finjas kalkbruk användes när stenarna fogades på plats.

Foto: Christer Åsentorp, Lassas Byggnadsvård.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

En lagning gjordes där trobrädorna var som sämst. Lagningen placerades så att den inte är synlig från lidret mellan smedja och snickarbod.

Foto: Petter Landin, Lassas Byggnadsvård.

Det gamla spåntaket från 1985.

Foto: Petter Landin, Lassas Byggnadsvård.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

2017-06-15: Spåntaket är omlagt.

2017-06-15: Nock- och vattbrädor är utbytta liksom vindsnivorna. Nya trärännor, lika befintliga, har satts upp i rännkrokarna.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

2017-06-15: Taket efter färdigställandet.

2017-06-15: De befintliga rännkrokarna återanvändes.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

2017-06-15: Baksidan efter färdigställandet.

2017-06-15: Skorstensplåten återanvändes. Lösa stenar i skorstenens krön har murats fast med kalkbruk.

GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

2017-06-15: Smedjans grå gavelröste. Från lidret kan man skymta den utbytta delen av undertaket.

2017-06-15: Snickarbodens gavelröste. Det nya spånet syns som ljusa band mellan trobräderna.